

Kutatás a Heves megyében sajátos nevelési igényűnek minősített, percepció alapján romának tekinthető iskolaköteles gyermekek számáról és arányáról (2021)

Szöveg: **Nagy Gábor Dániel**, Emberi Erőforrások Minisztériuma

A 2000-es évek elejétől mind a szakmai, mind az érdekvédelmi fórumok részéről élénk vita övezte azt a kérdést, hogy az iskolai alulteljesítés, adott esetben a sajátos nevelési igény (és főképp az enyhe értelmi fogyatékoság) háttérében milyen okok állhatnak. Komoly kételyek merültek fel az akkor alkalmazott pszichodiagnosztikai eszközök megbízhatósága, alkalmissága, valamint kultúrasemlegessége tekintetében.

A kultúrasemlegesség kérdése különös jelentőséget kapott azon hazai adatok, illetve kutatások fényében (mint például: Havas Gábor – Kemény István – Liskó Ilona: *Cigány gyerekek az általános iskolákban*; Oktatáskutató Intézet, 2001), amelyek a roma tanulók jelentős felülreprezentáltságát jelezték a speciális osztályokban és speciális iskolákban. A jelenség azonban nem csak Magyarországra volt jellemző.

A Roma Education Fund 2012-ben közzétett, 2001-es és 2008-as adatokat vizsgáló (Csehországra, Magyarországra, Szerbiára és Szlovákiára fókuszáló) *Pifalls and Bias, Entry Testing and the Overrepresentation of Romani Children in Special Education* című tanulmánya megállapítja, hogy a roma tanulók aránya a vizsgált országokban erősen felülreprezentált az értelmi fogyatékos tanulók csoportján belül. A tanulmány egyben az intelligenciavizsgáló eljárások kultúrasemlegessége és elfogulatlansága tekintetében is erőteljes hiányosságokat jelezett.

Az Európai Unió Alapjogi Ügynöksége által 2016-ban közzétett, bár 2011-es kutatásra épülő jelentése – mely 11 uniós tagállamban vizsgálta a romák helyzetét – is megállapítja, hogy sok országban, elsősorban a közép-kelet-európai országokban a speciális iskolákba járó roma tanulók átlagon felüli részaránya diszkriminatív eljárások következménye lehet. Ezekben az országokban a kutatások és a bírósági ügyek azt támasztották alá, hogy az iskoláztatás megkezdésekor kulturálisan elfogult tesztelési módszereket alkalmaznak, így a roma gyermekeket esetenként indokolatlanul irányítják át speciális osztályokba. A felmérést Bulgáriában,

a Cseh Köztársaságban, Franciaországban, Görögországban, Magyarországon, Olaszországban, Lengyelországban, Portugáliában, Romániában, Spanyolországban és Szlovákiában végezték el.

Magyarországon a fent jelzett bírósági ügyek egyike volt az Emberi Jogok Európai Bírósága előtt 2013-ban befejeződött Horváth és Kiss kontra Magyarország per. Két roma fiatal indokolatlan fogyatékosnak minősítése és speciális iskolába helyezése képezte a per tárgyát. E per egyfajta utóperének tekinthető a 2014-ben kezdődött és az Egri Törvényszék előtt a 12.P.20.166/2014/96. számú ítélettel 2020-ban zárult per, mely a Debreceni Ítéltábla Pf.I.20.214/2020/10. számú II. fokú ítéletével emelkedett jogerőre.

A fenti jogi környezetben olyan folyamatok indultak el, melyek az ellátórendszer átalakítását, kultúrasemleges tesztek bevezetését és – mindezekon keresztül – a sajátos nevelési igényű roma tanulók felülreprezentáltságának megszüntetését célozták.

Elsőként a 2002-től induló *Utolsó padból* program törekvése volt az enyhe értelmi fogyatékosnak minősített gyermekek a nemzetközi adatokhoz viszonyítva kedvezőtlen hazai arányának megváltoztatása.

A Heves megyében sajátos nevelési igényűnek minősített, percepció alapján romának tekinthető iskolaköteles gyermekek száma és aránya

A sajátos nevelési igény típusa	A KIRSTAT adatai szerint sajátos nevelési igényű tanuló*	Közülük a 2021. évben vizsgált sajátos nevelési igényű tanuló	A 2021. évben vizsgált sajátos nevelési igényű tanuló közül percepció alapján nem roma nemzetiségű	A 2021. évben vizsgált sajátos nevelési igényű tanuló közül percepció alapján roma nemzetiségű	Az összes és a 2021. évben vizsgált sajátos nevelési igényű tanuló adatai alapján a roma nemzeti-ségűek becsült száma	Az összes és a 2021. évben vizsgált sajátos nevelési igényű tanuló adatai alapján a roma nemzetiségűek becsült száma	A nem roma nemzetiségű sajátos nevelési igényű tanuló becsült aránya a teljes 6-23 éves roma nemzetiségű népességhez viszonyítva**	A roma nemzetiségű sajátos nevelési igényű tanuló becsült aránya a teljes 6-23 éves roma nemzetiségű népességhez viszonyítva**
Enyhe értelmi fogyatékos	638	134	76	58	362	276	1	4
Középsúlyos értelmi fogyatékos	131	16	12	4	98	33	0	0
Hallási fogyatékos***	88	5	5	0	88	0	0	0
Látási fogyatékos	14	13	12	1	13	1	0	0
Mozgásszervi fogyatékos	24	18	18	0	24	0	0	0
Beszéd-fogyatékos	131	44	39	5	116	15	0	0
Autizmus spektrum zavar	199	53	51	2	191	8	0	0
Egyéb pszichés fejlődési zavar	513	276	215	61	400	113	1	2
Halmazottan fogyatékos, illetve súlyos és halmazottan fogyatékos	366	32	25	7	286	80	1	1
Összesen:	2104	591	453	138	1613	491	3	7

* 2021. október 1-jei statisztikai adatközlés.

** A jelzés: 0, ahol az arány kevesebb, mint 0,5. A nemzetiségi adatok forrása: népszámlálási adatok (2011).

*** Feülreprezentált adat, az Egri Mlinó István EGYMI és Kollégium nemcsak Heves megyei gyermekeket, tanulókat lát el.

Ezen program tapasztalatainak összegzésekor többek között azok a következtetések is megfogalmazódtak, hogy úgy a minősítésben részt vevő intézményhálózat, mint a minősítésben szerepet játszó diagnosztikai eszköztár is megújításra szorul.

A standardizálásra javasolt eljárások között szerepeltek az átfogó intellektuális képességek vizsgálatára és részképességek vizsgálatára alkalmas eljárások. Diagnosztikában és tesztadaptációban kompetens szakemberek eszközjavaslatai alapján a szakértői testület választása a WISC-IV eszközre esett. Az elmúlt egy évtized fejlesztéseinek köszönhetően több, korszerű standarddal rendelkező intelligenciavizsgáló teszt van használatban Magyarországon, ezek egyike a nemzetközileg is ismert és elismert WISC-IV. A standardizált WISC-IV eszközt 2008-ban minden, akkor működő szakértői bizottság térítésmentesen megkapta. Akkor 52 fő kapott a projekt keretében térítésmentesen felkészítést. 2008-tól 2014-ig a WISC-IV tanfolyamon – a teszt hazai forgalmazója, az OS Hungary Tesztfejlesztő Kft. – szervezésében 1036 fő szakember vett részt és kapott felkészítést a teszt használatára. A WISC-IV teszt alkalmazásával kapcsolatban 2018 decemberében gyűjtöttünk adatot, melynek kapcsán megállapítható volt, hogy a pedagógiai szakszolgálati rendszerben működő azon 31 szakértői bizottság, amely sajátos nevelési igény diagnosztizálására jogosult, rendelkezik a WISC-IV teszttel, birtokukban 118 ilyen vizsgálóeljárás-csomag volt. Valamennyi szakértői bizottság úgy nyilatkozott, hogy ezen eljárást használják intelligenciamérésre. 2015-ben fejeződött be továbbá a WPPSI-IV teszt (Wechsler Preschool and Primary Scale of Intelligence – Fourth Edition) magyarországi standardizálása, majd 2016-tól kezdődött meg a terjesztése. Fejlesztésénél a kulturális hatások minimalizálására törekedtek, az eredmények kiértékelésekor Nonverbális Index is nyerhető. A teszt életkori mérési tartománya 2 év 6 hónapos – 7 év 7 hónapos kor. Az elmúlt évek fejlesztéseinek köszönhetően jelenleg az alábbi korszerű és hatályos standarddal rendelkező intelligenciavizsgáló tesztek vannak használatban: WISC, WAIS, WPPSI-IV, UNIT2.

Magyarországon a szakértői bizottságok a megyei pedagógiai szakszolgálati intézmények keretei közt működnek. A pedagógiai szakszolgálati intézmények átszervezése a Kormány döntése alapján 2013-ban történt meg, az egységes eljárásrend és az egységes informatikai nyomon követő rendszer bevezetése 2015-re fejeződött be. Az intézkedéseknek köszönhetően az elmúlt 20 évben az enyhe értelmi fogyatékos tanulók aránya a tanulók összlétszámához képest 2,1%-ról 1,4%-ra csökkent.

Vizsgálatunk során arra kerestük a választ, hogy volt-e hatása a bevezetett intézkedéseknek, és hogyan alakult Heves megyében a sajátos nevelési igényűnek minősített, percepció alapján romának tekinthető iskolaköteles gyermekek száma. Több adatgyűjtési lehetőséget is megvizsgálva a legcélravezetőbb megoldásnak a bizonyult, ha az adatgyűjtés közvetlenül a szakértői bizottság szakértői vizsgálataihoz – beleértve az alap- és a felülvizsgálatokat is – kapcsolódik.

A pedagógiai szakszolgálati intézmények működéséről szóló 15/2013. (II. 26.) EMMI rendelet értelmében az alapvizsgálat után a szakértői bizottság hivatalból az alábbiak szerint vizsgálja felül szakértői véleményét:

- *A szakértői bizottság szakértői véleményét a végrehajthatóságának megkezdését követő első nevelési év, tanév során hivatalból felül kell vizsgálni.*
- *Ha a gyermek, tanuló enyhe értelmi fogyatékos, illetve egyéb pszichés fejlődési zavarral küzd, a szakértői véleményt az első hivatalból történő felülvizsgálat után addig a tanévig, amelyben a tanuló a tízéves életkort betölti, minden második, azt követően és egyéb fogyatékos, valamint autizmus spektrum zavar esetében, illetve ha a tanuló beilleszkedési, tanulási, magatartási nehézséggel küzd, addig a tanévig, amelyben a tanuló a tizenhatodik életévét betölti, minden harmadik tanévben hivatalból felül kell vizsgálni.*

Ebből következően a Heves megyében nevelésben-oktatásban részesülő sajátos nevelési igényű tanulók közül a 2021. évben vizsgált és felülvizsgálat tanulók vonatkozásában történt meg az adatgyűjtés. Egyes sajátos nevelési igény területeket maga az érintett megyei szakszolgálat szakértői bizottsága, egyes területeket pedig (bizonyos átfedésekkel) a Fővárosi Pedagógiai Szakszolgálat szakértői bizottságai vizsgálnak. Az adatgyűjtést a Heves megyei tanulókról a sajátos nevelési igény vonatkozásában anonimizált módon, személyazonosításra alkalmatlan, statisztikai adatként az alábbi szakszolgálatok végezték el:

- a Heves Megyei Pedagógiai Szakszolgálat az enyhe értelmi fogyatékos, a középsúlyos értelmi fogyatékos, beszéd-fogyatékos, autizmus spektrum zavar, egyéb pszichés fejlődési zavar, valamint a halmozott, illetve súlyos és halmozott fogyatékos,
- a Fővárosi Pedagógiai Szakszolgálat pedig hallási fogyatékos, látási fogyatékos, beszéd-fogyatékos, mozgásszervi fogyatékos, valamint a halmozott, illetve súlyos és halmozott fogyatékos tekintetében.

Az adatgyűjtéshez az érintett szakértői bizottságok a percepció alapuló etnikai adatfelvétellel kapcsolatban dr. Kállai Ernő, a Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Jogok Országgyűlési Biztos, és dr. Jóri András adatvédelmi biztos által a *Jelentés az etnikai adatok kezeléséről szóló vizsgálat megállapításairól* című 2009. évi jelentésében megfogalmazott, a származás, nemzetiségi hovatartozás percepciójához kapcsolódó objektív, garanciális szempontrendszer alkalmazták, mely az alábbi:

1. Elsődleges szempontok (ha ezek közül kettő – a percpiciálók szerint – fennáll, az adott jogviszony szempontjából az adott kisebbség, nemzetiség tagjaként tetelezhető a személy):
 - bőrszín,
 - ruházat, egyéb külső jegyek,
 - az adott nemzetiségre jellemző, körükben elterjedt vezetéknev, keresztnév,

- szülők neve (személyi okmányban),
 - lakóhely (telepszerű lakókörnyezet vagy közismerten kisebbségek, nemzetiségek által lakott településrész),
 - kisebbség, nemzetiség tagjaként való ismertség,
 - kommunikáció, nyelvhasználat, akcentus.
2. Másodlagos szempontok (kiegészítő jelleggel alkalmazhatóak és/vagy ha az elsődleges jellemzők közül csak egy állapítható meg):
- szociális helyzet, szociális ellátásokban való részesedés (pl. rendszeres gyermekvédelmi kedvezmény),
 - iskolai végzettség,
 - munkahelyi státusz,
 - foglalkozás.

Figyelembe vehető a felsorolt szempontokon túl a nemzetiségi hovatartozásról tett önkéntes nyilatkozat, ez azonban nem elsődleges feltétele az etnikai, nemzeti-ségi alapú diszkrimináció megállapításának. Az adatgyűjtés során a mellékletben szereplő adattáblában található eredmények születtek.

Ezen adatok alapján megállapítható, hogy a helyzet az utóbbi tíz esztendőben meghozott intézkedéseknek köszönhetően sokat javult. Míg 1993-ban a speciális oktatásban részesülő gyermekeknek legalább a 42%-a roma származású volt, Heves megyében jelenleg a sajátos nevelési igényű tanulóknak csak nagyjából 23%-a roma származású (a 2104 sajátos nevelési igényű tanulóból becsülten 491 tanuló). 2003 decemberében a megyében működő speciális iskolákban 80%, a speciális osztályokban 98% volt a romák aránya, jelenleg az enyhe értelmi fogyatékos tanulók 43%-a roma származású (a 638 enyhe értelmi fogyatékos tanulóból becsülten 276 tanuló). Az Európa Tanács emberi jogi biztosa szerint 2006-ban a roma gyermekek 20%-át, ezzel szemben a többségi gyermekeknek mindössze 2%-át irányították speciális osztályokba. Jelenleg Heves megyében a roma tanulók 7%-a, a nem roma tanulók 3%-a sajátos nevelési igényű.

Összegezve megállapítható, hogy a modern vizsgáló-eljárások alkalmazása, a pedagógiai szakszolgálati intézményrendszer strukturális és szakmai átalakítása és az egységes protokollok alkalmazása következtében a roma tanulók aránya a sajátos nevelési igényű tanulók csoportján belül jelentősen lecsökkent. A felülreprezentáltság nem tűnt el teljesen, aminek azonban immár nincsenek vitatható oktatásszakmai indokai, az egészségügyi, szociális és társadalmi felzárkózást érintő különbségek azonban vélhetően továbbra is jelen lehetnek. Éppen ezért a jövőben is kiemelt figyelmet kell fordítani a pedagógiai szakszolgálati intézmények, a gyógypedagógiai nevelésben-oktatásban és a tartós gyógykezelés alatt álló gyermekek, tanulók köznevelési ellátásában részt vevő intézmények szakmai, illetve infrastrukturális fejlesztésére, továbbá a köznevelés együtt nevelő és esélyteremtő szerepének erősítésére és a helyben elérhető szolgáltatások fejlesztésére.

Felhasznált szakirodalom

Havas Gábor – Kemény István – Liskó Ilona (2001): *Cigány gyerekek az általános iskolákban*, Oktatás-kutató Intézet, Budapest.

Bass László – dr. Kő Natasa – Kuncz Eszter – Lányiné dr. Engelmayer Ágnes – Mészáros Andrea – Mlinkó Renáta – Nagyné dr. Réz Ilona – Rózsa Sándor (2008): *Tapasztalatok a WISC-IV gyermek-intelligenciateszt magyarországi standardizálásáról*, Educatio Társadalmi Szolgáltató Kht., Budapest.

Dr. Kállai Ernő – dr. Jóri András (2009): *Jelentés az etnikai adatok kezeléséről szóló vizsgálat megállapításairól*, <http://kisebbségiombudsman.hu/data/files/158627216.pdf> (Letöltés: 2022. 03. 21.)

Pifalls and Bias, Entry Testing and the Overrepresentation of Romani Children in Special Education, Roma Education Fund, 2012

A pedagógiai szakszolgálati intézmények működéséről szóló 15/2013. (II. 26.) EMMI rendelet

Oktatás: a romák helyzete 11 uniós tagállamban. Felmérés a romákról – Középpontban az adatok, FRA – Az Európai Unió Alapjogi Ügynöksége (European Union Agency for Fundamental Rights), 2016

Horváth és Kiss kontra Magyarország per (11146/11. sz. kérelem) ítélete, Emberi Jogok Európai Bírósága, 2013

Egri Törvényszék előtt 12.P.20.166/2014/96. számú ítélete (jogerős a Debreceni Ítéltábla Pf.I.20.214/2020/10. számú II. fokú ítéletével)

KIRSTAT adatok

KSH 2011. évi népszámlálási adatok